

ИЗСЛЕДВАНЕ НА МЛАДИТЕ ХОРА В НАСТЪПВАЩА ЗРЕЛОСТ В БЪЛГАРИЯ

Гл. ас. д-р Зорница Ганева

СУ „Св. Климент Охридски“

INVESTIGATION ON EMERGING ADULTS IN BULGARIA

Zornitza Ganeva, PhD

Sofia University “St. Kliment Ohridsky“

Abstract: Similarly to other European countries, in Bulgaria scholars can identify a developmental stage of emerging adulthood. The purpose of this study was to examine: (1) The criteria and conceptions that adolescents (young people attending college) and emerging adults (young people attending university), in Bulgaria have for adulthood; (2) Whether differences in adulthood criteria, achievement of those criteria, and identity development are related to variations in adult status (i.e., perceptions of being an adult coupled with taking on adult responsibilities), and (3) Age and gender differences in conceptions of adulthood. Participants included 208 Bulgarian young people (134 women, 74 men) aged 16-30 attending a colleague or university in Sofia. Results found that (1) the majority of Bulgarian young people did not consider themselves to be adults; and (2) issues related to norm compliance, chronological transitions and interdependence ranked as the most important criteria for adulthood. The results suggest that the current generation of young people in Bulgarian society conceptualizes the transition to adulthood in collectivistic terms.

Key words: criteria for adulthood; emerging adulthood; identity development, Bulgaria

Да заживееш отделно от родителите си. Да сключиш брак. Да имаш дете. Кое от тези жизненоважни и определящи събития е най-значимо за развитието на личността? Кое от тях превръща юношите във възрастни? Как се вписват младите хора от България в съпоставка с други страни? Именно на

отговорите на тези въпроси е посветена настоящата статия.

Преходът от юношество към зрелост е обособен, отделен субективно специфичен период от развитието на младите хора в индустриалното общество [3]. По-голямата част от тях вече не се чувстват юноши, излезли са от тийнейджърските години, но същевременно не са напълно възрастни, не са навлезли изцяло в света на възрастните и не са придобили статус на възрастни. Като се основава на проведени емпирични изследвания основно в САЩ Джефри Арне [2; 3] разработва теория за *периода на настъпващата зрелост*, който характеризира развитието на младите хора между 18 и 28-годишна възраст.

Според автора отличителните характеристики на разглеждания период са: *усещането да си посредата*, между юношество и зрелост, *активно изследване на собствената идентичност*, по-конкретно в области като трудова заетост, интимен живот и представи за света, *насоченост към собствената личност* не в смисъл на егоцентризъм, а поради липса на задължения към другите, *нестабилност*, породена от интензивни промени в социалния статус, във взаимоотношенията с интимния партньор, в заеманите работни позиции, в избора на специалност за образование и предоставени много *възможности* или *оптимизъм* да се подреди собствения живот в желаната посока (по-подробно виж таблица 1).

Арне [3, с. 21] признава, че периодът на преход между юношество и зрелост не е универсален в човешкото развитие. Той съществува „само при определени условия, които възникват скоро в някои култури“, наблюдава се основно в индустриалните или постиндустриалните държави, характеризира културата, а не страната, свързан е повече със социалния клас, отколкото с етническата принадлежност, наблюдава се повече в градове, а не в села. Според автора през периода се увеличава времето за придобиване на висше образование, увеличава се нестабилността в заеманото работно място и жените влизат в по-гъвкави роли. Поради по-ефективната контрацепция в световен мащаб се увеличава средната възраст, на която младите хора сключват брак и стават родители, стъпки, които исторически се свързват със статуса на възрастен.

Сключването на брак и раждането на дете се отлага във времето, защото все повече млади хора предпочитат да изследват нови възможности в кариерното си развитие, да задоволят своите потребности като консуматори и емигрират в търсене на по-добри икономически и социални възможности. Налице е дебат в страните от Източна Европа дали ниските нива на раждаемост са резултат от икономическата несигурност и нестабилност, или са символ на модерната епоха [26].

Фактът, че в повечето страни в Европа раждането на дете е отложено средно с около 10 години в сравнение с преди 50 години, намира своето ло-

гично обяснение в отделяне на време за дейности, характерни за прехода от юношество към зрелост като завършване на образование, напускане на дома на родителите, търсене на подходяща работа, опознаване на света, намиране на интимен партньор, създаване на собствен дом, семейство и деца [10].

Според автора [3] придобиването на статус на възрастен е възприемано от много съвременни млади хора като опасност, която трябва да се избягва, защото бележи края на независимостта и свободата. За тях периодът на преход от юношество към зрелост им дава безпрецедентна възможност да изследват в сферата на образованието, интимността, труда и развлеченията и да трупат разнообразен житейски опит. Като цяло освен с насоченост към собствената личност поради малко ежедневни задължения към другите хора, това е както време, изпълнено с множество възможности, големи надежди и вяра в бъдещето, така и време на нестабилност в личния и професионалния живот, на честа смяна на местожителството, на заеманата трудова позиция или на интимния партньор.

Младите хора обръщат по-голямо внимание на идентичността си, на личностното си израстване, стремят се да учат, пътуват, социализират и опознават света, преди да се почувстват готови да уседнат, като създадат собствено семейство и станат родители. През периода независимостта е високо ценена, по правило е поставена по значимост над взаимозависимостта в отношенията и социалните задължения [13]. Приемането на т. нар постматериалистични ценности като автономност и удовлетворение от собствената личност също оказва влияние при промяна на възгледите за брака, в който все повече се отчита качеството на взаимоотношенията между партньорите [18]. Постматериализмът е свързан с нематериални потребности като личностно развитие, независимост, удовлетворение и признание на собствената личност. Той предполага, че са задоволени в обществото основните икономически потребности и потребността от защита [17]. Именно поради търсене на подходящ партньор и установяване на взаимоотношения с равни на него се увеличава периодът на съвместно съжителстване преди сключване на брак. Младите хора в Европа, които живеят в постмодерната епоха, се характеризират с преследване на цели като себеудовлетворение и хедонизъм [19].

Въпреки че темите, които вълнуват младите хора в преход между юношество и зрелост в Европа са сходни като цяло: изследване на различни перспективи за живота, трупане на опит, съхраняване на усещането за свобода, те намират своето практическо отражение в социалния свят по различен начин. За младите хора в Норвегия [27] идеалът преди да станат родители, е да са живели самостоятелно няколко години, да са завършили образованието си, да работят поне от една година, да съжителстват с интимния си партньор определено време, да са натрупали опит в пътувания или друга развиваща собствената личност дейност. След като всичко това е изпълнено, според тях

е време човек да се установи и да има деца. Както жените, така и мъжете е необходимо да бъдат независими, поотделно да придават смисъл на своя живот и да ценят свободата за изследване на различни житейски избори и пътища, които предлага настъпващата зрелост.

Въпреки че характеристиките на разглеждания период са общи за младите хора от различни страни, наблюдават се културни и национални различия. За удобство при съпоставката на семейните, политическите, културните и икономическите характеристики, които влияят на социалната политика, страните в Западна Европа са разделени на 4 географски области според степента на благосъстоянието им: 1) северните страни – Скандинавия (Норвегия, Дания и Швеция), Финландия и Исландия; 2) англосаксонските страни; 3) немско и френско-говорещите страни и 4) средиземноморските страни. Страните от Източна Европа, към които принадлежи България, са обособени в пета, самостоятелна група. Културните традиции в различните държави оформят нагласите към социално приетия път от жизнения цикъл за достигане на зрелост [5]. Социалните нагласи предопределят възприетата различна социална политика към семейството и младите хора във всяка страна.

Установеното социално демократично управление в *северните страни* предопределя подкрепа във висока степен от държавата на отделния млад човек, повече от семейството, като грижите и благата за средната класа са най-големи. Тъй като младите хора се възприемат от държавата като индивиди със своите права, налице са множество културни стимули, за да станат независими, самоуверени и отговорни нейни граждани. От всички европейци скандинавците напускат дома на своите родители най-рано. Този факт е подкрепен от това, че държавата им осигурява жилище и финансова помощ. Често те отделят време и започват да работят след завършване на гимназия и преди влизане в университет. Именно поради тази причина те относително късно завършват висшето си образование. Почти всички млади хора от тези страни живеят самостоятелно за определен период от време, преди да съжителстват с интимен партньор и преди да изберат професионално поприще, на което да се отдадат. До 25-годишна възраст например повечето млади хора в Швеция имат стабилна работа и са независими [7]. Въпреки това в скандинавските страни брак се сключва късно, а децата се раждат и отглеждат след това. Жените в Норвегия споделят, че не са икономически причините, които стоят зад този факт, защото държавата осигурява детски надбавки за майките. Те се нуждаят от време, в което да живеят независимо и да намерят правилния интимен партньор и баща на децата им [27]. Северните страни имат относително висока раждаемост, но в Швеция и Норвегия повече от половината деца са извънбрачно родени в двойки, които съжителстват съвместно. Противоположна е тенденцията, която се наблюдава в Холандия, където младите хора стават родители, след като сключат брак.

Въпреки че географски Холандия не принадлежи към разглежданите страни, тя спада към тях поради социалнодемократичното ѝ управление и общите характеристики с тях [16].

Немско и френскоговорящите страни, известни със своето консервативно управление, подкрепят повече семейството, отколкото отделния човек. В тях образователната система помага да се съхранят социалните различия, тъй като учениците рано се профилират и избират професионално направление. Възрастта, на която се напуска домът на родителите, е средна за Европа, като младите хора, преди да сключат брак, живеят самостоятелно, с партньор или с приятели. Моделът, който се следва, е първо младите момичета да си намерят подходяща работа, а по-късно да имат деца. Наблюдават се и някои значими различия между немско и френскоговорящите страни. В Германия, за разлика от Франция, безработицата сред младите хора по правило е относително ниска поради системата на стажуване в страната. Освен това Франция има най-високата раждаемост в Европа, а Германия е на опашката по този показател. И двете страни обаче имат проблеми с интеграцията на големи групи мюсюлмански имигранти. Във Франция консерватори и националисти обясняват, че високата раждаемост в страната се дължи на високата раждаемост сред мюсюлманите. Това обяснение обаче е труднодоказуемо, защото във френската институционална и демографска система населението не е разделено по етнически признак.

В *англосаксонските държави*, които се характеризират с либерално управление, централната роля се пада на пазара. Държавата следва идеала за минимална намеса в него, а вярата в собствената личност и самоуважението са основни културни ценности и добродетели. Младите хора в тези страни завършват своето образование най-рано, напускат дома на своите родители и започват да съжителстват с приятели. Въпреки това обаче данните от Обединеното кралство показват, че раждането и отглеждането на собствени деца е отложено във времето. Независимо от тази тенденция страната има високо ниво на нежелани бременности сред тийнейджърките, което почти не се среща сред повечето страни от Западна Европа, но съществува в страните от Източна Европа. В англосаксонските държави периодът на преход от юношество към зрелост е приоритет за високите социални класи, а не за работниците.

В *средиземноморските държави* се спазват във висока степен културните традиции и ценности, а семейството се възприема като източник на помощ и подкрепа за своите членове. Налице са високи нива на безработица сред младите хора, най-късно напускане на дома на родителите и най-късно завършване на образованието. През 2005 г. 95% от испанците между 18- и 25-годишна възраст, 63% между 25- и 29-годишна възраст и 30% между 30- и 35-годишна възраст живеят със своите родители [5]. Според родителите

в Испания е нормално децата им да напуснат техния общ дом около 30-годишна възраст и те трябва да останат при тях, докато създадат собствено семейство. Университетското образование е организирано така, че подтиква студентите да отлагат своето дипломиране и приключването му с години. Студентите рядко са късани на финални изпити, защото образователната система позволява повторното им явяване и дори повтаряне на цели учебни дисциплини по много пъти. По правило браковете се сключват доста късно, около 30-годишна възраст, а процентът на работещите жени е най-нисък в Европа. Католическа Италия и Испания имат по-ниско ниво на раждаемост в сравнение със северните протестантски държави. Родителството е също отложено във времето до няколко години след сключването на брак. Въпреки широко разпространения стереотип за големи семейства в средиземноморските държави, по настояще семейните двойки в тези страни имат малко деца.

Макар че понятието за *свобода* се цени от всички млади хора в разглежданите страни, те му придават различен смисъл. За младите хора в Норвегия свободата е силно свързана с независимостта от родителите и техния дом [27]. Обратна е тенденцията в Испания, където понятието се асоциира с липса на икономическа и социална отговорност. Там младите хора остават да живеят в дома на родителите си до 30-35-годишна възраст и се наслаждават на „удобна свобода“ [9]. Именно поради различните политически, икономически и социални условия в страните по света периодът на настъпваща зрелост има различни характеристики и е културно специфично обусловен.

Целите на проведеното изследване са да се определи в каква степен младите хора в България се чувстват *юноши, в преход или са достигнали зрелост*, да се анализират психологическите характеристики, които те свързват със зрелостта по следните променливи: *субективен развитиен статус, пол, възраст, завършено образование и съвместно съжителстване* и да се установи на кои от тях те отдават най-голямо значение.

ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ

➤ *Изследвани лица*

В изследването участват 208 души (74 момчета и 134 момичета) от български произход на възраст между 16 и 30 години. Демографските характеристики на изследваните лица, разпределени според достигнатия субективен статус в развитието, са представени в таблица 1. Изследването е проведено в София. Данните са събрани през 2011 г.

Таблица 1

Демографски характеристики по брой и процент изследвани лица, разпределени по достигнат субективен развитиен статус: юноши, в преход от юношество към възрастност и достигнали възрастност

	N	Субективен развитиен статус		
		Юноши %	В преход от юношество към възрастност %	Достигнали възрастност %
Брой изследвани лица	208	22	51	27
Пол				
Момчета	74	27	31	42
Момичета	134	19	62	19
Възраст				
16-17	43	44	44	12
18-19	29	28	52	20
20-22	78	17	56	27
23-25	20	5	55	40
26-30	38	10	47	43
Образование				
Основно	49	45	41	14
Средно	111	17	55	28
Висше	48	8	54	38
Социален статус				
Семеен	15	7	47	46
Разведен	1	0	100	0
Сам	167	25	53	22
Сгоден	25	12	40	48
Брой деца				
0	196	22	52	26
1	10	10	40	50
2	2	0	100	0
Живея				
Самостоятелно	25	4	56	40
С родителите ми	126	29	50	21
Със собственото ми семейство	14	7	43	50
С приятели	21	19	71	10
С партньор	22	14	41	45

➤ Методология

Измерване. Изследваните лица попълват *Въпросник за измеренията на настъпващата зрелост* (ВИНЗ) (Inventory of the Dimensions of Emerging Adulthood (IDEA) (3). Той се състои от 43 въпроса, обединени в 7 скали. Изследваните лица отговарят чрез 4-степенна ликерт-формат скала от „1 – много е важно“ до „4 – не е важно“ до каква степен всяка посочена характеристика е от значение за достигане на възрастност.

Изчисляване. Резултатът от всяка от 7-те скали представлява сума от всички дадени отговори. За всички скали по-високите получени стойности съответстват на отдавано по-голямо значение на психологическите характеристики, които влизат в тях от изследваните лица.

Надеждност на скалата Inventory of the Dimensions of Emerging Adulthood (IDEA)

С цел да се изследва дали 43 айтема образуват 7 надеждни скали е измерена α на Кронбах за всяка едно от тях. Надеждността на скалата за *независимост*, която се състои от 6 айтема (37, 1, 2, 14, 31 и 18), е $\alpha=0.50$ за цялата извадка; на скалата за *взаимозависимост*, която се състои от 5 айтема (17, 19, 38, 39 и 40), е $\alpha=0.47$; на скалата за *ролеви преход*, която се състои от 6 айтема (3, 4, 5, 6, 7 и 34), е $\alpha=0.75$; на скалата за *спазване на норми*, която се състои от 8 айтема (8, 9, 10, 11, 12, 13, 35 и 36), е $\alpha=0.75$; на скалата за *биологичен преход*, която се състои от 4 айтема (26, 27, 28 и 33), е $\alpha=0.53$; на скалата за *хронологичен преход*, която се състои от 6 айтема (15, 16, 32, 41, 42 и 43), е $\alpha=0.76$ и на скалата за *способност за създаване на семейство*, която се състои от 8 айтема (20, 21, 22, 23, 24, 25, 29 и 30), е $\alpha=0.56$.

Интерпретацията на ефекта на размера е направена съгласно Коен [6].

➤ Резултати

– Връзка между психологическите характеристики и трите развитийни статуса, достигнати от изследваните лица.

В таблица 2 са представени средните стойности на 7-те скали за различни психологически характеристики, разпределени по достигнат развитиен статус от изследваните лица. С цел да се анализират различията между тях са проведени няколко еднофакторни дисперсионни анализа.

Получените резултати показват, че са налице статистически значими различия за трите субективни развитийни статуса, съответно за юношите $F(6, 314)=12.91$, $p<0.001$, с много по-голяма от типичната (средната) големина на ефекта, $\eta^2=0.45$, за изследваните лица в преход между юношество и възрастност, $F(6, 748)=38.22$, $p<0.001$, с много по-голяма от типичната (средната) големина на ефекта, $\eta^2=0.49$ и за достигналите възрастност $F(6, 391)=18.46$, $p<0.001$, с много по-голяма от типичната (средната) големина на ефекта, $\eta^2=0.47$.

Таблица 2

**Средни стойности на психологическите характеристики,
разпределени по трите развитийни статуса**

Психологически характеристики	Субективен развитиен статус			Значимост
	Юноши	В преход	Възрастни	
Независимост	1.84 ^a	1.88 ^a	1.86 ^a	—
Взаимозависимост	2.39 ^{bc}	2.42 ^{bc}	2.35 ^b	—
Ролеви преход	2.53 ^{bc}	2.62 ^{cd}	2.45 ^{bc}	—
Спазване на норми	2.18 ^{ab}	2.21 ^b	1.98 ^a	—
Биологичен преход	2.53 ^{bc}	2.66 ^{cd}	2.44 ^{bc}	—
Хронологичен преход	2.73 ^c	2.79 ^{ad}	2.80 ^c	—
Създаване на семейство	1.84 ^a	1.79 ^a	1.77 ^a	—
<i>Значимост</i>	*	*	*	

Забележки: По-високите стойности на числата отразяват по-голяма важност на съответната характеристика (1 – минимална стойност, 4 – максимална стойност); където е налице статистически значим ефект на психологическите характеристики, в съответната колона от седем числа е поставена звездичка и точното място на статистическото различие за съответната характеристика е посочено с малка буква (^{a, b, c, d} т. н.); при една и съща буква не се наблюдават статистически значими различия между числата; където е налице статистически значим ефект на субективния развитиен статус върху психологическите характеристики, в последната колона е поставена звездичка; данните са обработени с еднофакторен дисперсионен анализ и постхок тестове на Туки (ANOVAs and Tukey's HSD post hoc tests).

– Връзка между психологическите характеристики, пола и възрастта на изследваните лица.

В таблица 3 са представени средните стойности на 7-те скали за различни психологически характеристики, разпределени по пол и възрастова група на изследваните лица. С цел да се анализират различията между тях са проведени няколко еднофакторни дисперсионни анализа.

Получените резултати (по колони) показват, че са налице статистически значими различия по пол, съответно за групата на мъжете, $F(6, 517)=16.85, p<0.001$, с по-голяма от типичната (средната) големина на ефекта, $\eta^2=0.41$ и за жените, $F(6, 937)=56.67, p<0.001$, с много по-голяма от типичната (средната) големина на ефекта, $\eta^2=0.52$.

Получените резултати (по редове) показват, че са налице статистически значими различия по пол, съответно за скалата за спазване на норми $F(1, 207)=5.82, p=0.02$ с малка или по-малка от типичната (средната) големина на ефекта, $\eta^2=0.17$ и за

скалата за биологичен преход, $F(1, 207)=5.78$, $p=0.02$ с малка или по-малка от типичната (средната) големина на ефекта, $\eta^2=0.17$.

Получените резултати (по колонии) показват, че са налице статистически значими различия по възраст, съответно за групата на изследваните лица между 16 и 17 години, $F(6, 300)=14.09$, $p<0.001$ с много по-голяма от типичната (средната) големина на ефекта, $\eta^2=0.47$, между 18 и 19 години, $F(6, 202)=6.85$, $p<0.001$ с по-голяма от типичната (средната) големина на ефекта $\eta^2=0.42$, между 20 и 22 години $F(6, 545)=24.21$, $p<0.001$ с много по-голяма от типичната (средната) големина на ефекта, $\eta^2=0.46$, между 23 и 25 години, $F(6, 139)=6.60$, $p<0.001$ с много по-голяма от типичната (средната) големина на ефекта, $\eta^2=0.48$ и между 26 и 30 години, $F(6, 265)=24.70$, $p<0.001$ с много по-голяма от типичната (средната) големина на ефекта, $\eta^2=0.60$.

Получените резултати (по редове) показват, че са налице статистически значими различия по възраст единствено за скалата за ролеви преход, $F(4, 207)=4.25$, $p=0.003$ със средна (типична) големина на ефекта, $\eta^2=0.28$.

Таблица 3

**Средни стойности на психологическите характеристики,
разпределени по пол и възрастова група**

Психологически характеристики	Пол			Възрастова група					
	мъже	жени	знач	16-17	18-19	20-22	23-25	26-30	знач
Независимост	1.89 ^a	1.85 ^{ab}	—	1.88 ^a	1.83 ^{ab}	1.90 ^{ab}	1.88 ^{ab}	1.81 ^a	—
Взаимозависимост	2.31 ^b	2.44 ^c	—	2.54 ^c	2.33 ^{cd}	2.30 ^{cd}	2.47 ^{bc}	2.42 ^{bc}	—
Ролеви преход	2.44 ^{bc}	2.62 ^{cd}	—	2.72 ^{c12}	2.29 ^{bcd1}	2.48 ^{de12}	2.33 ^{bc1}	2.85 ^{d2}	*
Спазване на норми	2.29 ^b	2.06 ^b	*	2.37 ^{bc}	2.01 ^{abc}	2.10 ^{bc}	2.04 ^{ab}	2.11 ^{ab}	—
Биологичен преход	2.40 ^b	2.67 ^{cd}	*	2.74 ^c	2.34 ^{bcd}	2.55 ^{de}	2.25 ^{abc}	2.75 ^{cd}	—
Хронологичен преход	2.73 ^c	2.80 ^d	—	2.69 ^c	2.64 ^d	2.73 ^d	2.84 ^c	3.05 ^d	—
Създаване на семейство	1.79 ^a	1.80 ^a	—	1.96 ^{ab}	1.78 ^a	1.71 ^a	1.69 ^a	1.87 ^a	—
Значимост	*	*		*	*	*	*	*	

Забележки: По-високите стойности на числата отразяват по-голяма важност на съответната характеристика (1 – минимална стойност, 4 – максимална стойност); където е налице статистически значим ефект на психологическите характеристики, в съответната колона от седем числа е поставена звездичка и точното място на статистическото различие за съответната характеристика е посочено с малка буква (^{a, b, т. н.}); при една и съща буква не се наблюдават статистически значими различия между числата; където е налице статистически значим ефект на пола върху психологическите характеристики, в последната колона на пола е поста-

вена звездичка и точното място на статистическото различие в редицата е посочено с малко число (^{1, 2}, т. н.); където е налице статистически значим ефект на възрастовата група върху психологическите характеристики, в последната колона на възрастовата група е поставена звездичка и точното място на статистическото различие в редицата е посочено с малко число (^{1, 2}, т. н.); при едно и също малко число не се наблюдават статистически значими различия между числата; данните са обработени с *t*-тест и еднофакторен дисперсионен анализ и пост-хок тестовете на Туки (ANOVAs and Tukey's HSD post hoc tests).

– Връзка между психологическите характеристики, завършеното образование и съжителстването с различни хора на изследваните лица

В таблица 4 са представени средните стойности на *7-те скали за различни психологически характеристики*, разпределени по *завършено образование и съжителстване* от изследваните лица. С цел да се анализират различията между тях са проведени няколко еднофакторни дисперсионни анализа.

Таблица 4

**Средни стойности на психологическите характеристики,
разпределени по завършено образование и съжителстване**

Психологически характеристики	Завършено образование				Живее с					
	Осн	Средно	Висше	знач	сам	родители	собствено семейство	приятели	партньор	знач
Независимост	1.90 ^a	1.90 ^{bc}	1.76 ^a	—	1.94 ^a	1.91 ^a	1.65 ^a	1.69 ^{ab}	1.86 ^a	—
Взаимозависимост	2.53 ^c	2.32 ^{cd}	2.44 ^b	—	2.30 ^{ab12}	2.46 ^{c12}	2.59 ^{bc2}	2.11 ^{abc1}	2.30 ^{ab12}	*
Ролеви преход	2.67 ^c	2.44 ^{de}	2.71 ^b	—	2.61 ^{bc12}	2.57 ^{cd12}	2.96 ^{c2}	2.19 ^{abc1}	2.49 ^{b12}	*
Спазване на норми	2.32 ^{bc}	2.10 ^{bc}	2.06 ^a	—	2.27 ^{ab2}	2.21 ^{b2}	2.00 ^{ab12}	1.69 ^{ab2}	2.11 ^{ab12}	*
Биологичен преход	2.66 ^c	2.45 ^{de}	2.76 ^{bc}	—	2.76 ^{bc}	2.55 ^{cd}	2.90 ^c	2.33 ^c	2.48 ^b	—
Хронологичен преход	2.67 ^{c1}	2.69 ^{c1}	3.09 ^{c2}	*	2.94 ^{c2}	2.73 ^{d12}	3.16 ^{c2}	2.26 ^{bc1}	3.14 ^{c2}	*
Създаване на семейство	1.96 ^{ab}	1.73 ^a	1.80 ^a	—	1.83 ^a	1.82 ^a	1.91 ^a	1.57 ^a	1.77 ^a	—
Значимост	*	*	*		*	*	*	*	*	

Забележки: По-високите стойности на числата отразяват по-голяма важност на съответната характеристика (1 – минимална стойност, 4 – максимална стойност); където е налице статистически значим ефект на психологическите характеристики, в съответната колона от седем числа е поставена звездичка и точното място на статистическото различие за съответната характеристика е посочено с малка буква (^{a, b}, т. н.); при една и съща

буква не се наблюдават статистически значими различия между числата; където е налице статистически значим ефект на завършеното образование върху психологическите характеристики, в последната колона на завършено образование е поставена звездичка и точното място на статистическото различие в редицата е посочено с малко число (^{1,2} т. н.); където е налице статистически значим ефект на съжителстването с различни хора върху психологическите характеристики, в последната колона на съжителстването е поставена звездичка и точното място на статистическото различие в редицата е посочено с малко число (^{1,2} т. н.); при едно и също малко число не се наблюдават статистически значими различия между числата; данните са обработени с еднофакторен дисперсионен анализ и постхок тестове на Туки (ANOVAs and Tukey's HSD post hoc tests).

Получените резултати (по колони) показват, че са налице статистически значими различия по образование, съответно за групата на завършилите основно, $F(6, 342)=14.43, p<0.001$ с много по-голяма от типичната (средната) големина на ефекта, $\eta^2=0.45$, средно, $F(6, 776)=28.82, p<0.001$ с много по-голяма от типичната (средната) големина на ефекта, $\eta^2=0.44$ и висше образование, $F(6, 335)=33.12, p<0.001$ с много по-голяма от типичната (средната) големина на ефекта, $\eta^2=0.61$.

Получените резултати (по редове) показват, че са налице статистически значими различия по образование единствено за скалата за хронологичен преход, $F(2, 207)=4.86, p=0.009$ с малка или по-малка от средната (типичната) големина на ефекта, $\eta^2=0.21$.

Получените резултати (по колони) показват, че са налице статистически значими различия по съжителство, съответно за групата на живеещите самостоятелно, $F(6, 174)=9.60, p<0.001$ с много по-голяма от типичната (средната) големина на ефекта, $\eta^2=0.51$, с родителите, $F(6, 881)=37.86, p<0.001$ с много по-голяма от типичната (средната) големина на ефекта, $\eta^2=0.45$, със собственото семейство, $F(6, 97)=14.66, p<0.001$ с много по-голяма от типичната (средната) големина на ефекта, $\eta^2=0.70$, с приятели, $F(6, 146)=4.60, p<0.001$ с по-голяма от типичната (средната) големина на ефекта, $\eta^2=0.40$ и с партньор, $F(6, 153)=11.58, p<0.001$ с много по-голяма от типичната (средната) големина на ефекта, $\eta^2=0.57$.

Получените резултати (по редове) показват, че са налице статистически значими различия по съжителство, съответно за скалата за взаимозависимост, $F(4, 207)=2.94, p=0.022$ с малка или по-малка от средната (типичната) големина на ефекта, $\eta^2=0.23$, за скалата за ролеви преход, $F(4, 207)=2.78, p=0.028$ с малка или по-малка от средната (типичната) големина на ефекта, $\eta^2=0.23$, за скалата за спазване на норми, $F(4, 207)=3.44, p=0.010$ със средна (типична) големина на ефекта, $\eta^2=0.25$ и за скалата за хронологичен преход, $F(4, 207)=4.90, p=0.001$ със средна (типична) големина на ефекта, $\eta^2=0.30$.

➤ *Обсъждане на резултатите и перспективи за бъдещи изследвания*

Резултатите от проведеното изследване показват, че по-голямата част от младите хора (51%), които участват в него, не се възприемат като възрастни. За тях периодът на настъпваща зрелост е преход между юношество и придобиване на статус на възрастен. Посоченият процент за българите е близък до проведени изследвания в различни страни и култури като същото усещане имат 72% от европейците и 50% от аборигените в Канада [8], 41% от китайците [24], 54% от аржентинците [12], 41% от афроамериканците, 52% от латиноамериканците, 62% от азиатците и 64% от европейците в САЩ (3), 71% от чехите [20] и 61% от румънците [23].

Получените резултати потвърждават и друг аспект от проведени изследвания на периода на настъпваща зрелост в социалните науки и по-конкретно в социологията. В тях се наблюдава тенденцията младите хора да насочват своето внимание към събития като завършване на образование, започване на работа, сключване на брак и влизане в ролята на родител. Представеното изследване потвърждава, че тези явления са от голямо значение и за младите хора в България както при получаване на статус на възрастен, така и при преминаването към зрелост. Това показва, че не съществува разминаване между дефинициите на настъпването на възрастност, давани от теоретиците и между мнението на младите хора в период на преход. Резултати от проведено изследване [28] за развитието на юношите от 186 култури, различни от западноевропейската, показват, че преходът и навлизането във възрастност се дефинира от сключването на брак и от последващото раждане и отглеждане на собствени деца. В нито една от анализираните култури навлизането в света на възрастните не е характеризирано с индивидуалистски критерии като финансов и емоционална независимост от родителите, напускане на техния дом и установяване на отношения на равни с тях, характерни за американското общество [3].

Възможно е поставянето на акцент върху брака и раждането на собствени деца в западноевропейските култури да отразява голямото отдавано значение на задълженията към общността и взаимната зависимост между различните поколения в обществото. Изборът на посочените критерии показва също така, че семейството, общността и обществото като цяло са овластени да присъждат статуса на възрастен на младите хора, т. е. социалните групи доказват настъпването на възрастност и навлизане в зрелост.

За младите хора в България, подобно на техните връстници от Румъния [23], е от голямо значение спазването на норми като избягване да се шофира в пияно състояние и използване на контрацептиви са оценени като най-значими за разлика от изследваните лица със същата методология в САЩ [3]. За тях най-значима е финансовата и емоционалната независимост от родителите, напускането на техния дом и самостоятелно живеене. Вероятно в България младите хора си дават сметка за последствията от неспазване на нормите и са по-загрижени за другите хора. Тази

тенденция логично намира своето обяснение и във факта, че българското общество е по-колективистично в сравнение с американското. В България се отдава по-голямо значение на социалната структура, на изпълняваните социални роли и на заеманото място в социалната стратификация от придобилите статус на възрастни.

Според множество теоретици и изследователи изграждането на собствена идентичност е отличителна характеристика на прехода от юношество към възрастност. Според Е. Ериксън [11] юношите преминават през период на изследване, който вероятно продължава до началото на 20-те години, когато те търсят отговор на въпросите „Кой всъщност съм аз и какво е моето място в обществото?“. Моделът на его-идентичност, създаден от Е. Ериксън, е операционализиран от Джеймс Марсия [21; 22]. Той се състои от 4 статуса, които се основават на това дали хората са изследвали различни варианти на идентичности и дали вече са взели решение за обвързване в области като избор на професия, религия или политическа партия. Човек, който нито е включен в изследване, нито е обвързан с взето решение, формира *дифузна* идентичност. Взетото решение, без да се е изследвала социалната среда, обикновено въз основа на ценностите на родителите, води до *предварителна идентичност*. Човек в процес на изследване, без да се е обвързал все още с взето решение, е в мораториум. Сигурното обвързване след период на изследване води до *постигната идентичност*. Изграждането на статус на възрастен може да се разглежда като сходен процес с този на изграждане на его-идентичност. Периодът на настъпваща зрелост се характеризира като състояние на мораториум, защото в него протича процес на обширно и задълбочено изследване със слабо обвързване с поставяне на конкретни цели, избор на ценности, вярвания и убеждения. Според Ериксън [11] това е важна и необходима стъпка за по-нататъшното развитие на личността и навлизането ѝ в света на възрастните. Именно развитието на сигурна идентичност е необходимо да предхожда навлизането в света на възрастните [25].

Въпреки приносите на представеното изследване, то не е лишено от някои ограничения. Извадката, която е изследвана в него е съставена основно от ученици от елитни гимназии в София и от студенти в хуманитарни специалности в СУ „Св. Климент Охридски“, които принадлежат на групата и културата на мнозинството в България. Поради това е ограничена обрисуваната картина на младите хора в България. Остава необходимостта бъдещите изследвания по темата да се разширят и да включат млади хора от различни етноси и региони на България с цел очертаване на техния по-пълнен и задълбочен образ.

В представеното изследване по-голямата част от младите хора, които участват в него са на път да завършат своето висше образование. Като цяло обаче малко се знае както в България, така и по света за тези, които след завършване на гимназия започват да работят. В САЩ те са наречени „забравената половина“, а в Китай „липсващата по-голяма част“ [24]. Безспорно предстои да се изследва именно тази част от младите хора, която е значителна както в национален, така и в международен мащаб и по-

конкретно дали нейните представители също изпитват несигурност във висока степен, както младите хора по света, които са на път да завършат своето образование.

В научната литература се разглеждат различни аспекти на психосоциалната зрелост като достигната степен на автономност, адекватност в междуличностните отношения и социална отговорност [14]. Според Хофман [15] скалата за измерване на автономност е изградена от 4 подскали: автономност в нагласите, емоционална автономност, функционална автономност и автономност от конфликт с родителите. Интерес представлява провеждане на изследване с цел оценка и анализ на достигнатите четири вида автономност по отделно и на връзката между тях от младите хора в преход между юношество и зрелост в България.

В заключение, получените резултати от проведеното изследване показват, че навлизането в света на възрастните не е процес, който се случва на младия човек, а протича вътре в него. Те потвърждават необходимостта от провеждане на по-нататъшни изследвания, в случаите, когато си принуден да действаш като възрастен преди да се почувстваш такъв и как това се отразява на формирането на идентичност.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Ганева, З.** Основни характеристики на прехода от юношество към възрастност. Сборник доклади от теоретичен семинар на катедра „История на педагогиката и управление на образованието“ по случай 25-годишнината на факултета по педагогика при СУ „Св. Климент Охридски“. с. 73-84, 2011. <http://elbook.eu/>
2. **Arnett, J. J.** High hopes in a grim world: Emerging adults' views of their futures and of "Generation X." *Youth and Society*, 31, p. 267-286, 2000.
3. **Arnett, J. J.** *Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the twenties*. New York: Oxford University Press. 2004.
4. **Barca, A.** La aventura de irse de casa de los padres. *El país*, October, 23, 2005.
5. **Breen, R., Buchmann, M.** Institutional Variation and the Position of Young People: A Comparative Perspective. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 580, 288-305, 2002.
6. **Cohen, J.** *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Lawrence Erlbaum Associates. 1988.
7. **Cook, T., F. Furstenberg,** Explaining the transition to adulthood: A multi-disciplinary, case study synthesis for Italy, Sweden, Germany, and the USA. *Annals of American Academy of Political and Social Science*, 580, 257-287, 2002.
8. **Cheah, C. L., Nelson, L. J.** The role of acculturation in the emerging adulthood of Aboriginal college students. *International Journal of Behavioral Development*, 28, 495-507, 2004.
9. **Douglass, C.** "We're fine at home": Young people, family and low fertility in Spain. In: C. Douglass (Ed.), *Barren states: The population "implosion" in Europe*. Oxford, England: Berg. 2005.
10. **Douglass, C.** From Duty to Desire: Emerging Adulthood and its Consequences in Europe, *Journal of Child Development Perspectives*, Society for Research in Child Development, Vol. 1, No. 2, 101-108, 2007.
11. **Erikson, E.** *Identity, youth and crisis*. New York: Norton. 1968.
12. **Facio, A., Micocci, E.** Emerging adulthood in Argentina. In J. J. Arnett & N. L. Galambos (Eds.), *New directions for child and adolescent development: Vol. 100. Exploring cultural*

- conceptions of the transitions to adulthood (pp. 21-31). San Francisco: Jossey-Bass. 2003.
13. **Giddens, A.** The transformation of intimacy. Cambridge, UK: Polity Press.
 14. **Greenberger, E., Sorensen, A. B.** (1974). Toward a concept of psychosocial maturity. *Journal of Youth and Adolescence*, 3, 329-358, (1992).
 15. **Hoffman, A.** Psychological separation of late adolescents from their parents. *Journal of Counseling Psychology*, 3, 170-178, 1984.
 16. **Iacovou, M.** Regional variations in the transition to adulthood. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 580, 40-69, 2002.
 17. **Inglehart, R.** Culture shift in advanced industrial society. Princeton, NY: Princeton University Press. 1990.
 18. **Lesthaeghe, R.** The second demographic transition in Western countries: an interpretation, In K. O. Mason and A.-M. Jensen (eds), *Gender and Family Change in Industrialized Countries*. Clarendon Press, Oxford, 17-62, 1995.
 19. **Lifbroer, A.** The link between values and demographic behavior. Paper presented at the EuroConference on the Second Demographic Transition in Europe, Bad Harrenalb, Germany. 2001.
 20. **Macek, P., Bejcek, J., Vanickova, J.** Contemporary Czech emerging adults: Generation growing up in the period of social changes. *Journal of Adolescent Research*, 22, 444-475, 2007.
 21. **Marcia, J.** Development and validation of ego-identity status. – *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 551-558. 1966.
 22. **Marcia, J.** Identity in adolescence. In J. Adelson (Ed.). *Handbook of adolescent psychology* (pp. 159-187). New York: Wiley. 1980.
 23. **Nelson, J.** An Examination of Emerging Adulthood in Romanian College Students. *International Journal of Behavioral Development*, 33 (5), 402-411, 2009.
 24. **Nelson, J., Badger, S., Wu, B.** The influence of culture in emerging adulthood: Perspectives of Chinese college students. *International Journal of Behavioral Development*, 28, 26-36, 2004.
 25. **Nelson, J., Barry, C.** Distinguishing features of emerging adulthood the role of self-classification as an adult. *Journal of Adolescent Research*, 20, 242-262, 2005.
 26. **Paxson, H.** Underfertility's challenge to family and gender relations in urban Greece. In: C. Douglass (Ed.), *Barren states: The population "implosion" in Europe*. Oxford, England: Berg. (2005).
 27. **Ravn, M.** A Matter of Free Choice? Some Structural and Cultural Influences on the Decision to Have or Not to Have Children in Norway. In: C. Douglass (Ed.), *Barren states: The population "implosion" in Europe*. Oxford, England: Berg. 2005.
 28. **Schlegel, A., Barry, H.,** Adolescence: An Anthropological Inquiry. New York: Free Press. 1991.